

К. Сізова, канд. філол. наук, доц.

Роль характеристики героїв за ставленням до музики у прозі Т.Шевченка

Портрет як одна з головних категорій художнього тексту має складну організацію, він складається з багатьох елементів, специфічність яких зумовлена індивідуально-художнім стилем письменника та естетичним завданням. Усе те, що обирається митцем з дійсності (світу речей, природи, мистецтва) при зображенні людини, входить до змісту її портрета. Превалювання тих чи інших технік портретування змінюється у залежності від літературного напрямку, а також зумовлене індивідуальними особливостями стилю письменника. На детермінованість індивідуально-авторської манери митця сучасною йому літературною традицією звертає увагу В.Зубович: "Митець творить свій текст, а текст виражає індивідуальність митця. Манера митця складається з певних чинників, ustalених маркерів, деякі з них – прикметні, панівні, – впадають в око" [3, 27].

У прозових творах Т.Шевченка надзвичайно важливу роль відіграє характеристика героїв за їх ставленням до музики. Численні персонажі повістей показані у зв'язку з музикою: вони або грають на музичних інструментах, або співають, або просто слухають музику та висловлюють свої думки про неї. Часто в портреті героя семантично домінантою є його інтерес до музики, музикальні смаки, уподобання.

Т.Шевченко услід за європейськими романтиками визнавав музику головним видом мистецтва, що найбільш повно викриває душу людини, пов'язує її зі світовою душою. В.Баланко підкреслює те, що "романтики, на відміну від просвітницьких теоретиків, що чітко розмежовували види мистецтва, нерідко стирають межі між ними. В романтичних творах спостерігається взаємопроникнення та взаємодія поезії, музики, живопису. Особливо цінували романтики музику. Світ звуків, на їхню думку, здатен відтворити внутрішній світ особистості в усій повноті та багатоманітності" [1, 221]. Згідно з уявленнями романтиків, які "вважали, що музика не відображає, а втілює суть речей" [6, 67], субстанція будь-якого піднесеного почуття, і, зокрема субстанція кохання, виражається музикою і тільки у музиці відкриває своє справжнє обличчя. Так, Гофман стверджував, що "інструментальна музика повинна пробуджувати у глибині душі передчуття тієї радості, яка вища і прекрасніша за усе, що є у нашому замкненому світі" [2, 47].

Музика у творах Т. Шевченка, точніше, ставлення до неї, є тим лакмусовим папірцем, за яким з великою точністю можна визначити позитивність чи негативність образів. За ставленням до музики персонажі чітко поділяються на дві групи: герої, для яких музика є

стихією, що виражає їх почуття, та герої, що не розуміють і не люблять музику. Протиставлення героїв загалом є поширеним прийомом зображення у прозових творах митця, "ооче вдаючись до прийому контрасту на всіх рівнях у поезії, Шевченко і в прозі часто залучає контраст високого й низького" [4, 24].

У характеристиці панни Магдалени з повісті "Варнак" привертає увагу актуалізація уявлень романтиків про неземне, божественне походження мистецтва і про музиканта як медіатора між двома світами: "Часто свои грустные проекты она кончала симфонией Себастиана Баха на домашнем органе. Это была святая Цецилия! И я, затая дыхание, слушал ее и молился на нее. Это были самые чистые, самые счастливые минуты моей печальной жизни" [5, 83].

У повісті "Музикант", присвяченій важкій долі кріпака, талановитого музиканта, який дуже нагадує гофманівських героїв-романтиків, опис гри молодого віолончеліста підкреслює геніальність, месіанство героя: "он передо мной высказался даже, может быть, больше, нежели сам хотел, но то не простой наш бедный язык, которым он заговорил со мною, – то были чудные божественные звуки, в которых отразились стоны рыдающего непорочного сердца" [5, 140]. Романтики вважали мову музики, на відміну від звичайної, універсальною мовою Всесвіту, якою володіють лише обрані.

Образ музики, стихії, що здатна переносити людину в інший, вищий світ, що є містком між побутом і буттям, молитвою, щирим звертанням до Бога, створюється у розповіді кріпосної артистки Марії Тарасович: "Музыкантика была в одном флигеле с нашим пансионом [...], и мне чрезвычайно приятно было слушать, когда они сыграваются: моему больному воображению представлялся какой-то необыкновенно чудный мир, особенно, когда весь оркестр, как лес или море, вдали шумит, и из этого неопределенного ропота выходит какой-нибудь один инструмент, скрипка или флейта. О! Я тогда была выше всякого блаженства! Звуки эти мне казались чистейшею, отраднейшею молитвою, выходящею из глубины страдающей души. О, зачем я выздоровела, зачем навеки не осталася в том болезненно-блаженном состоянии!" [5, 166].

Значущим у творах Т. Шевченка є розуміння героями народної музики. Любов до рідних українських пісень свідчить про "справжність" героя, його здорову духовну основу. Народні пісні співають Гелена і Маша, героїні повісті "Прогулка с удовольствием и не без морали", Катерина Дем'янівна з твору "Княгиня" тихо наспівує "Не ході ти, Грицю, та на вечорниці", молодий музикант Тарас, герой повісті "Музикант" після виконання класичних творів переходить до знайомих з дитинства українських мелодій

За ставленням до музики характеризуються практично усі персонажі повісті "Музикант". Лікар Антон Карлович і його дружина

Мар'яна Якимівна, люди, що підтримують Тараса, є щирими прихильниками його мистецтва: "в эту хатку на все лето выносилося фортепиано, потому что Марьяна Акимовна, несмотря на свои прозаические годы и занятия по части спитобной и съедобной, осталася в душе артисткой и любила в часы досуга забывать свое прозаическое насущное существование и уноситься в мир созвучий, в небесные пределы божественной фантазии. Часто и долго, сидя под липою, слушал и добрый Антон Карлович, куря свою сигару, слушал, – и холодные практические думы таяли, как снег перед лицом весеннего солнца" [5, 152].

Важливим також є репертуар, адже конкретний композитор чи музикальний твір викликають певні асоціації, що характеризують героїв: "За сонатой Бетховена были сыграны с одинаковым мастерством и чувством две сонаты Моцарта и после некоторые места из знаменитого "Реквиема" и, в заключение, совершенно неожиданно: Ходить гарбуз по городу..." [5, 152]. Виконання творів улюблених романтиками композиторів поєднується з веселою народною піснею, що сприяє створенню образів людей з глибокими почуттями, тонкою душевною організацією, в той же час життєлюбних, з почуттям гумору.

Про те, що Наташа, майбутня дружина музиканта Тараса, належить до когорти обраних і є справжньою романтичною героїнею, свідчить її любов до музики: "Она полюбила музыку, и так полюбила, что дни целые проводит за фортепиано" [5, 177]. Абсолютна ідентичність мовних фрагментів про кохання Наташі до Тараса і до музики говорить про повне взаєморозуміння наречених, їхню духовну близькість.

Повість "Близнецы" теж містить численні музикальні характеристики. Один з братів Саватій розуміється на музиці (на відміну від свого брата Зосими, який байдужий до музики і навіть глузиться над спадщиною батька – гуслами); він полюбляє народні пісні та радує батька тим, що грає на скрипці "червонорусскую песню": "Савватий рассказал ему, что он случайно встретил в Киеве [...] нищего старика-скрипача, – и так играющего, что у меня волосы дыбом становились. Я познакомился с ним, просил его заходить ко мне, и он выучил меня не только играть, но чувствовать и понимать музыку!" [5, 354]. Не лише майстерність, а й розуміння музики, здатність виражати за її допомогою свої почуття і порухи душі, є одним з важливих елементів характеристики Саватія.

Портрет його батька Никифора Федоровича теж містить музикальну характеристику: "подошел к гуслиам, раскрыл их, попробовал струны и, расправив обеими руками свою густую, широкую, серебряную бороду [...], как некий Оссиан, ударил по струнам –

И вещи зарокотали.

После прелюдии запел он своим старческим, дребезжащим

вдохновенним голосом. К нему присоединил свой свежий тенор Савватий, и они пели" [5, 354]. Порівняння героя з легендарним співцем, шотландським Бояном, який був для романтиків знаковою фігурою, надає образу монументальності. Спільний спів Никифора Федоровича із сином, поєднання старечого, але натхненного голосу зі свіжим, молодим свідчить про спадкоємність поколінь.

Прекрасно співає і Наталка, наречена Саватія: "В эту минуту разлился как-то чудно по лесу прекрасный девичий голос. У меня сердце замерло, и я, как окаменелый, стоял и долго не мог вслушаться в мелодию. Голос ко мне близился. Я уже стал разбирать слова песни. [...] Голос становился слабее и слабее и, наконец, совсем замолк. Я, освободившись от обаяния лесной музыки, пошел около изгороди и вскоре очутился на хуторе" [5, 399]. Образ лісової музики, що поєднує дві важливі для романтиків стихії – природи і мистецтва, якнайкраще характеризує героїню.

Портрет входить до тих частин твору, у яких чітко проявляється індивідуальний почерк письменника, авторська оцінка, розуміння дійсності. Портрет як одна з граней художнього образу нерозривно пов'язаний з усією системою художнього мислення письменника, і в більш загальному сенсі – з концептуальними засадами літературного напрямку. Продуктивність характеристики за ставленням до музики і музикальними уподобаннями у прозі Т. Шевченка дозволяє зробити висновок про велике значення для письменника цього виду мистецтва, і є ще одним аргументом на користь міцності ідейно-естетичного зв'язку прози Т. Шевченка з романтичною традицією.

Запропонований Т. Шевченком різновид характеристики набуває розквіту у літературі кінця ХІХ – початку ХХ століття. Одним з центральних він є у творах І. Франка "Дріада" і "Не спитавши броду", "Тінях забутих предків" М. Коцюбинського, "Valse melancholique" і "В неділю рано зілля копала" О. Кобилянської, новелах В. Стефаника "Камінний хрест" і "Кленові листки" та ін. Спів героя або гра на музичному інструменті, звернення до народної пісні повсякчас залишаються в українській літературі вагомим елементом портрета, який свідчить про позитивність образу. У цьому виявляються такі базові ознаки української ментальності як чутливість, емоційність і ліризм.

1. *Баланко В.* Романтизм як дзеркало методології і дискурсивних практик // Наукові записки. Серія: Літературознавство / За ред. проф. М. Ткачука. – Тернопіль, 2007. – Вип. 22; 2. *Гофман Э. Т.* Крейслериана. Житейские воззрения кота Мурра. Дневники. – М., 1972; 3. *Зубович В.* Конфлікти доби й авторська манера митця // Слово і Час. – 2002. – № 9. 4. *Смілянська В.* Шевченкові повісті: український гумор у російському тексті // Слово і Час. – 2003. – № 3; 5. *Тарас Шевченко.* Твори в трьох томах. – К., 1949. – Т.2.; 6. *Фіськова С.* Стратегія та комунікативність музичного роману // Слово і Час. – 2005. – № 1.

